

*§ 6–0. Завяршэнне каланіяльнага падзелу свету

КАЛОНИЯ МЕТРАПОЛІЯ КАЛАНІЯЛЬНАЯ ЭКСПАНСІЯ КАЛАНІЯЛЬНАЯ ІМПЕРЫЯ ЭПОХА «АБУДЖЭННЯ АЗІІ» НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫ РУХ

1. **Актывізацыя каланіяльнай экспансіі ў Азіі і Афрыцы.** Другая палова XIX ст. была часам імклівага ўзмацнення каланіяльнай экспансіі. Еўрапейскія дзяржавы, якія завяршылі працэс індустрыялізацыі, мелі вострую патрэбу ў новых крыніцах сыравіны, рынках збыту і сферах прыкладання капіталу. Калі ў XVIII ст. еўрапейцы абмяжоўваліся пераважна гандлёвымі фактарамі і вайсковымі базамі, дык цяпер яны перайшлі да сістэматычнага падзелу велізарных прастораў, імкнуліся ўсталяваць поўны кантроль над эканомікай, палітыкай і сацыяльным жыццём падпарадкаваных тэрыторый.

Да пачатку XX ст. большасць краін Азіі трапіла ў становішча калоній або залежных тэрыторый. Фармальна незалежнымі заставаліся толькі Кітай, Іран, Асманская імперыя, Афганістан і Тайланд, аднак іх суверэнітэт быў вельмі абмежаваны. Гэтыя краіны былі вымушаны падпісваць нераўнапраўныя дамовы, якія адкрывалі заходнім дзяржывам доступ да бязмытнага гандлю, будаўніцтва чыгунак і эксплуатацыі прыродных рэсурсаў.

У гэты перыяд абвастрылася барацьба вялікіх дзяржаў за сферы ўплыву ў Кітаі. Германія ў 1898 г. захапіла порт Цындаа, атрымаўшы канцэсію тэрмінам

Узмацненне
каланіяльнай экспансіі

Каланіяльная экспансія
ў Азіі

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Паказальным прыкладам траплення ў эканамічную залежнасць ад заходне-еўрапейскіх дзяржаў выступіла банкруцтва Асманскай імперыі ў 1879 г., пасля якога яе фінансавая сістэма фактычна перайшла пад міжнародны кантроль. Збор падаткаў ажыццяўляўся пад кіраўніцтвам еўрапейскіх крэдытараў, што ператварыла некалі магутную імперыю ў паўкалонію.

1. Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся прычыны банкруцтва Асманскай імперыі.
2. Як эканамічная залежнасць Асманскай імперыі ўплывала на яе палітычнае развіццё?
3. Як вы лічыце, ці магла Асманская імперыя пазбегнуць банкруцтва і траплення ў эканамічную залежнасць? Сваю думку абгрунтуйце.

на 99 гадоў. Расія арандавала Ляадунскі паўвостраў з Порт-Артурам, Вялікабрытанія замацавалася ў Цзюлуні і пашырыла ўладанні ў Ганконгу. ЗША ў адказ выступілі з «дактрынай адчыненых дзвярэй» (1899), патрабуючы роўных гандлёвых правоў для ўсіх дзяржаў і фактычна прызнаючы падзел Кітая на сферы ўплыву.

Японія, здабыўшы перамогу над Кітаем у вайне 1894–1895 гг., захапіла Тайвань і ўсталявала кантроль над Карэяй. Паражэнне Расіі ў руска-японскай вайне 1904–1905 гг. замацавала японскае панаванне ва Усходняй Азіі і ператварыла Японію ў новую каланіяльную дзяржаву.

Яшчэ больш інтэнсіўна адбываўся каланіяльны падзел Афрыкі. Вялікабрытанія праводзіла найбольш агрэсіўную палітыку: у 1882 г. акупавала Егіпет, у 1898 г. — Судан. Ключавым элементам брытанскіх планаў было стварэнне чыгуначнай магістралі «ад Кейптауна да Каіра», прызначанай злучыць брытанскія ўладанні ад поўдня да поўначы кантынента.

Сур'ёзную перашкоду брытанскім планам стварыла англа-бурская вайна 1899–1902 гг. з рэспублікамі Трансвааль і Аранжавая Вольная дзяржава. Буры, нашчадкі галандскіх пасяленцаў, зацята

Каланіяльная экспансія ў Афрыцы

супраціўляліся, ужываючы тактыку партызанскай вайны. Толькі сабраўшы армію колькасцю да 250 тыс. чалавек і стварыўшы сістэму канцэнтрацыйных лагераў для мірнага насельніцтва, Вялікабрытанія здолела атрымаць перамогу.

Францыя была не менш актыўная: у 1881 г. захапіла Туніс, у 1896 г. — Мадагаскар, у 1912 г. усталявала пратэктарат над Марока. Германія позна ўключылася ў каланіяльную гонку, але атрымала Тоба, Камерун, Германскую Паўднёва-Заходнюю і Усходнюю Афрыку. Нават невялікія еўрапейскія краіны ўдзельнічалі ў падзеле: Бельгія пры каралю Леапольду II усталявала жорсткі рэжым у Конга, дзе ад голаду, хвароб і эксплуатацыі загінула да 8 млн чалавек.

2. Канчатковы падзел свету на калоніі і сферы ўплыву. На мяжы XIX–XX стст. завяршыўся канчатковы каланіяльны падзел свету. На 1914 г. калоніі і залежныя краіны ахоплівалі каля 67 % тэрыторыі і 60 % насельніцтва зямнога шара. Нават фармальна незалежныя краіны Усходу — Кітай,

Каланіяльныя імперыі

Каланіяльныя крызісы

Персія, Асманская імперыя — фактычна ператварыліся ў паўкалоніі.

Асаблівасцю гэтага перыяду было ператварэнне каланіяльнага пытання ў фактар сусветнай палітыкі. Усякая новая экспансія немінуча закранала інтарэсы іншых дзяржаў, правакавала міжнародныя крызісы.

Фашодскі крызіс 1898 г. ледзь не прывёў да вайны паміж Вялікабрытаніяй і Францыяй пасля сутыкнення іх інтарэсаў у Афрыцы. Французскі атрад інспектара Маршана заняў паселішча Фашода на Верхнім Ніле, але пад ціскам Лондана Францыя была вымушана адступіць. Пагадненне ад 21 сакавіка 1899 г. фактычна прызнала мяжой англа-французскіх сфер уплыву ў Афрыцы водападзел Ніла і Конга.

Англа-рускія супярэчнасці ў Сярэдняй Азіі таксама пагражалі ўзброенымі сутыкненнямі. Менавіта каланіяльныя канфлікты шмат у чым паспрыялі фарміраванню ваенна-палітычных блокаў пачатку XX ст. — Антанты і Траістага саюза.

3. Наступствы каланіялізму для метраполій і калоній. Каланіялізм аказаў дваісты ўплыў на развіццё чалавецтва, прынёс метраполіям велізарныя выгады за кошт эксплуатацыі падпарадкаваных народаў.

Выгады для метраполій

Для метраполій каланіяльная сістэма азначала магутны імпульс эканамічнага развіцця. Доступ да таннай сыравіны — бавоўны з Індыі, каўчуку з Малаі, нафты з Блізкага Усходу, кавы і какавы з Афрыкі — забяспечваў імклівы рост еўрапейскай прамысловасці. Калоніі былі як абароненымі рынкамі збыту, куды метраполіі экспартавалі гатовыя тавары, не баючыся канкурэнцыі.

Каланіяльныя даходы спрыялі збіранню капіталу і фінансаванню новых прамысловых праектаў у Еўропе. Лондан ператварыўся ў сусветны фінансавы цэнтр шмат у чым дзякуючы прыбыткам ад каланіяльнага гандлю.

Для каланіяльных тэрыторый наступствы былі катастрафічныя. Традыцыйная гаспадарка цалкам падладжвалася пад патрэбы метраполій. Мясцовыя рамеснікі галелі пад ціскам таных фабрычных тавараў з Еўропы. Фарміраванне монакультурнага тыпу эканомікі рабіла калоніі надзвычай уразлівымі да неўраджаяў і крызісаў.

Падатковая эксплуатацыя набывала пачварныя маштабы. У Брытанскай Індыі каланіяльныя ўлады вывозілі збожжа нават падчас голаду, што вяло да масавай гібелі насельніцтва. Аналагічная сітуацыя склалася ў Бельгійскім Конга, дзе ад хвароб, голаду і катаржнай працы загінула палова жыхароў.

Адначасова з гэтым каланіялізм міжволі ствараў перадумовы для будучых вызваленчых рухаў. Будаўніцтва чыгунак, тэлеграфных ліній, стварэнне еўрапейскай сістэмы адукацыі спрыялі фарміраванню нацыянальнай інтэлігенцыі ў калоніях. Дзеці мясцовай эліты, атрымаўшы адукацыю ў еўрапейскіх універсітэтах, часцяком рабіліся лідарамі антыкаланіяльных рухаў.

Разбурэнне традыцыйных структур суправаджалася з'яўленнем новых формаў сацыяльнай арганізацыі. У калоніях зараджаліся першыя прафесійныя саюзы, палітычныя партыі і грамадскія арганізацыі заходняга тыпу.

4. Краіны Усходу ў эпоху «абуджэння Азіі». Напачатку ХХ ст. па краінах Усходу прайшла хваля магутных антыкаланіяльных і рэвалюцыйных выступленняў, што ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «*абуджэнне Азіі*».

У другой палове ХІХ ст. у вызваленчым руху адбыліся кардынальныя змены. Рух сацыяльнага і антыкаланіяльнага пратэсту пачаў набываць больш арганізаваныя формы. Пад уплывам Захаду з'явіліся першыя грамадска-палітычныя арганізацыі і таварыствы культурна-асветнага характару, пачалі

фарміравацца ідэалогіі нацыянальна-вызваленчага руху. Носьбітамі ідэй нацыяналізму выступалі прадстаўнікі новай інтэлігенцыі, якія, у адрозненне ад феадальных правадыроў больш ранняга этапу антыкаланіяльнай барацьбы, арыентаваліся на еўрапейскія ўзоры грамадскага і дзяржаўнага ладу. Яны былі актыўнымі прыхільнікамі абмежавання манархічнай улады, увядзення канстытуцыі, парламента, грамадзянскіх правоў і свабод, глыбокай мадэрнізацыі традыцыйнага грамадства.

Рэвалюцыйны ўздым

Асабліва хуткімі тэмпамі развіваліся тыя краіны Усходу, якія не былі яшчэ ператвораны ў калоніі (Кітай, Іран, Турцыя) або былі параўнаўча развітымі ў сацыяльна-эканамічных адносінах, як, напрыклад, Індыя і Інданезія. Увасабленнем гэтага абуджэння выступілі рэвалюцыі ў Іране (1905–1911), Турцыі (1908), Кітаі (1911–1913), уздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Індыі (1905–1908). У гэтых краінах жыла абсалютная большасць насельніцтва Азіі.

У 1911 г. у Кітаі была зрынута імператарская ўлада, што праіснавала больш за дзве тысячы гадоў. Часовым прэзідэнтам Кітайскай рэспублікі быў абраны вядомы рэвалюцыянер-дэмакрат *Сунь Ятсен*. У Турцыі ў выніку рэвалюцыі 1908 г. была абвешчана канстытуцыйная манархія. У адрозненне ад Кітая і Турцыі, антышахская рэвалюцыя ў Іране завяршылася паражэннем. Нацыянальна-вызваленчую барацьбу індыйскага народа ў канцы XIX — пачатку XX ст. узначаліў ІНК, з якім звязана здабыццё Індыяй незалежнасці ў сярэдзіне XX ст.

5. Іспанская і Партугальская Амерыка: вызваленчая барацьба і дасягненне незалежнасці. Асаблівае месца ў гісторыі каланіялізму XIX ст. займае Лацінская Амерыка, дзе яшчэ ў першай чвэрці стагоддзя разгарнуліся магутныя антыкала-

Сунь Ятсен

ніяльныя рухі, якія прывялі да стварэння незалежных дзяржаў.

Іспанская каланіяльная імперыя ў Амерыцы распалася ў выніку вызваленчых войнаў 1810–1825 гг. Пад верхаводствам выдатных ваенных і палітычных лідараў народы Паўднёвай Амерыкі здабылі незалежнасць ад метраполіі.

Сімон Балівар, празваны «Вызваліцелем», быў ключавой постаццю барацьбы за незалежнасць. Пасля няўдалых спроб ён у 1816 г. пры падтрымцы прэзідэнта Гаіці Аляксандра Пеціёна аднавіў вызваленчую барацьбу. Абвясціўшы адмену рабства і паабяцаўшы надзяліць зямлёй салдат вызваленчай арміі, Балівар прыцягнуў пад свае сцягі тысячы добраахвотнікаў. Пры ўдзеле Балівара ад Іспаніі вызваліліся Венесуэла, Новая Гранада (сучасныя Калумбія і Панама), Эквадор і Перу.

Хасэ дэ Сан-Марцін вызваліў Аргенціну, Чылі і частку Перу. Сустрэча двух лідараў у Гуаякілі ў ліпені 1822 г. скончылася адстаўкай Сан-Марціна, што дазволіла Балівару завяршыць вызваленне кантынента.

У 1825 г. на тэрыторыі Верхняга Перу была створана рэспубліка Балівія. У Мексіцы ў 1821 г. была абвешчана незалежная дзяржава, хоць краіна перажыла дзесяцігоддзі нестабільнасці і войнаў.

Партугальская Амерыка пайшла іншым шляхам. У 1822 г. наследны прынц *Педру*, што знаходзіўся ў Бразіліі ў якасці рэгента, пад ціскам бразільскіх патрыётаў адмовіўся вярнуцца ў Партугалію. 7 верасня 1822 г. ён абвясціў незалежнасць Бразіліі, а 12 кастрычніка стаў яе першым імператарам пад імем Педру I.

У адрозненне ад іспанскіх калоній, у Бразіліі захавалася манархія, што забяспечвала адносную палітычную стабільнасць аж да 1889 г. Аднак незалежнасць далася дарагім коштам: паводле дамоў з Партугаліяй 1825 г. Бразілія абавязвалася

Падзенне іспанскай каланіяльнай імперыі

Хасэ дэ Сан-Марцін

Хасэ дэ Сан-Марцін падчас вызваленчых войнаў атрымаў празванне «Святы са шпагай». Вывучыце біяграфію гэтага палітычнага дзеяча і адкажыце, чаму ён атрымаў такое празванне.

Асаблівы шлях Бразіліі

Педру I

Праблемы маладых дзяржаў

выплачваць кампенсацыі партугальскім падданым і штогадовую даніну былой метраполіі.

Абвяшчэнне незалежнасці не вырашыла аўтаматычна ўсіх праблем. Новыя дзяржавы трапілі ў эканамічную залежнасць ад Вялікабрытаніі і ЗША. Брытанскія пазыкі і інвестыцыі, нераўнапраўныя гандлёвыя дамовы фактычна ператварылі многія лацінаамерыканскія краіны ў эканамічныя паўкалоніі.

Унутраныя супярэчнасці паміж крэольскай элітай і народнымі масамі сталі прычынай частых пераваротаў і грамадзянскіх войнаў. Адсутнасць досведу самакіравання, рэгіянальныя канфлікты і сацыяльныя супярэчнасці ўскладнялі станаўленне ўстойлівых палітычных сістэм.

6. Палітычнае развіццё Лацінскай Амерыкі ў XIX — пачатку XX ст. У XIX — пачатку XX ст. краіны Лацінскай Амерыкі шукалі ўласныя шляхі палітычнага развіцця, сутыкаліся з унутранымі канфліктамі і знешнім ціскам.

Большасць лацінаамерыканскіх краін прынялі рэспубліканскія канстытуцыі на ўзор ЗША, аднак на практыцы дзяржаўная ўлада часта пераходзіла да ваенных дыктатараў — каўдыльё.

У Аргенціне і Чылі паступова ішлі працэсы цэнтралізацыі ўлады і палітычнай мадэрнізацыі. Аргенціна напачатку XX ст. правяла выбарчыя рэформы, якія забяспечылі шырэйшы доступ грамадзян да ўдзелу ў выбарах. Чылі здолела стварыць адносна стабільную парламенцкую сістэму.

У Бразіліі, пасля таго як у 1889 г. была зрынута манархія, усталявалася рэспубліка, але яна сутыкалася з праблемамі алігархічнага праўлення. Улада фактычна належала элітам тых штатаў, якія выраблялі каву.

Найбуйнейшай падзеяй рэгіёна стала Мексіканская рэвалюцыя 1910–1917 гг. Яна пачалася як паўстанне супраць 30-гадовай дыктатуры Парфі-

Станаўленне палітычных сістэм

Мексіканская рэвалюцыя

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У XIX ст. у краінах Лацінскай Амерыкі змагаліся за ўладу розныя групы і кланы, перш за ўсё памешчыкаў-латыфундыстаў. Тая сацыяльная арганізацыя, што склалася яшчэ ў каланіяльны перыяд (улада гаспадара асьенды, заснаваная на яго неаспрэчным аўтарытэце і асабістай адданасці «кліентуры», яе матэрыяльнай залежнасці ад «патрона»), пераносілася і на дзяржаўны ўзровень, што прывяло да феномена, які называюць каўдылізмам (уладай каўдыльё).

Рэжымы каўдыльё, як правіла, былі няўстойлівыя. Каўдыльё хутка растрываў свой палітычны аўтарытэт, сацыяльная апора яго ўлады няўхільна звужалася, а сам ён рабіўся ахвярай новай змовы. Звычайнай рэччу была крайняя палітычная нестабільнасць. Напрыклад, паміж 1826 і 1836 гг. у Перу змяніліся 8 прэзідэнтаў, а ў Чылі ад студзеня 1823 да сакавіка 1830 г. улада паспела памяншацца 24 разы.

1. Чаму ў XIX ст. у краінах Лацінскай Амерыкі ўлада часта трапляла ў рукі каўдыльё?
2. Чаму рэжымы каўдыльё былі няўстойлівыя? Якім чынам гэта адбівалася на палітычнай сістэме краін Лацінскай Амерыкі?
3. Ці можна лічыць, што феномен каўдылізму ўласцівы толькі краінам Лацінскай Амерыкі? Сваю думку аргументуйце.

рыя Дыяса, які праводзіў палітыку мадэрнізацыі за кошт замежных інвестыцый і эксплуатацыі народных мас.

Рэвалюцыя хутка перарасла ў маштабную грамадзянскую вайну. У ёй удзельнічалі розныя сацыяльныя сілы: сяляне пад кіраўніцтвам *Эміліяна Сапаты*, якія патрабавалі зямельнай рэформы; паўночныя рэвалюцыянеры на чале з *Панча Вільяй*; ліберальная буржуазія і часці рэгулярнай арміі.

У студзені 1914 г. арміі Сапаты і Вілы ўрачыста ўвайшлі ў сталіцу. 4 снежня адбылася гістарычная сустрэча двух народных лідараў, якія дамовіліся пра супольныя дзеянні. 6 снежня ў Мехіка адбылося ўрачыстае шэсце 50 тыс. салдат паўстанцкіх армій.

Мексіканская рэвалюцыя прывяла да радыкальных сацыяльных пераўтварэнняў. Канстытуцыя 1917 г. замацавала прынцыпы аграрнай рэформы, абмежавала ўладу буйных землеўладальнікаў, пашырыла правы рабочых і ўсталявала дзяржаўны кантроль за прыроднымі рэсурсамі.

Былі праведзены важныя рэформы: нацыяналізацыя нафтавай прамысловасці, абмежаванне іншаземнага ўплыву, развіццё сістэмы народнай адукацыі. Рэвалюцыя зрабілася сімвалам барацьбы за сацыяльную справядлівасць і нацыянальную незалежнасць, яе вопыт аказаў уплыў на ўвесь рэгіён.

У многіх краінах Лацінскай Амерыкі рос уплыў ЗША, якія намагаліся ператварыць рэгіён у сферу свайго панавання. «Дактрына Манро» (1823) і «палітыка вялікай дубіны» Тэадора Рузвельта абгрунтаўвалі амерыканскую гегемонію ў Заходнім паўшар'і.

Знешні ўплыў

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

2 верасня 1901 г. Т. Рузвельт агучыў наступнае: «Шмат хто з вас, напэўна, ведае старую прыказку: „Кажы мякка, але трымай у руках вялікую дубіну, і ты далёка пойдзеш“».

1. Як гэтая прыказка датычыцца палітыкі ЗША ў дачыненні да краін Лацінскай Амерыкі?
2. Разгледзьце ілюстрацыю. У якім выглядзе аўтар прадставіў знешнюю палітыку Т. Рузвельта? Як ставіўся аўтар ілюстрацыі да гэтай палітыкі?

«Вялікая дубіна» ў Карыбскім моры.
У. А. Роджэрс. 1904 г.

ЗША неаднаразова ажыццяўлялі ваенныя інтэрвенцыі: акупавалі Кубу, мяшаліся ў справы Панамамы, Дамініканскай Рэспублікі, Гаіці, Нікарагуа. Эканамічнае пранікненне амерыканскага капіталу дапаўнялася палітычным уплывам.

Напачатку XX ст. Лацінская Амерыка ўяўляла сабой рэгіён кантрастаў і супярэчнасцей. З аднаго боку, тут сфарміраваліся незалежныя нацыянальныя дзяржавы з рэспубліканскімі інстытутамі. З іншага — захоўваліся вострыя сацыяльныя супярэчнасці, эканамічная залежнасць ад развітых краін і палітычная нестабільнасць.

Алігархічнае праўленне, заснаванае на саюзе буйных землеўладальнікаў і кампрадорскай буржуазіі, перашкаджала мадэрнізацыі і дэмакратызацыі. Шырокія народныя масы — індзейцы, метысы, рабочыя і сяляне — заставаліся выключаныя з палітычнага жыцця.

Тым не менш Лацінская Амерыка прайшла шлях ад каланіяльнай залежнасці да палітычнай незалежнасці і пачала фарміраванне ўласнай палітычнай культуры. Досвед абарончых войнаў і рэвалюцыйных рухаў XIX — пачатку XX ст. заклаў асновы для далейшай барацьбы за сацыяльныя пераўтварэнні і сапраўдную незалежнасць у XX ст.

У канцы XIX — пачатку XX ст. абвастрэлася барацьба еўрапейскіх дзяржаў за панаванне над краінамі Усходу, што прывяло да канчатковага падзелу свету паміж найбуйнейшымі каланіяльнымі імперыямі. Каланіялізм узбагачаў метраполіі і адначасова разбураў традыцыйныя ўсходнія грамадствы. Гэта спрыяла не толькі ўмацаванню ўлады еўрапейскіх імперый, але і зараджэнню магутных вызваленчых рухаў, якія ў XX ст. прывялі да краху каланіяльнай сістэмы і ўтварэння сучаснай палітычнай карты свету.

калі ў свеце...

1910–1917 гг. — Мексіканская рэвалюцыя

на тэрыторыі Беларусі...

1917 г. — Кастрычніцкая рэвалюцыя

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія фактары спрыялі актывізацыі каланіяльнай экспансіі ў другой палове XIX ст.? Назавіце дзяржавы, якія ажыццяўлялі каланіяльную экспансію.
2. Ахарактарызуйце наступствы каланіялізму для метраполій і калоній. Якія змены адбыліся ў сацыяльнай арганізацыі традыцыйных усходніх грамадстваў?
3. Што азначае тэрмін «абуджэнне Азіі»? У чым яно выяўлялася? Якія краіны гэты працэс закрануў?
4. Параўнайце працэс разбурэння іспанскай і партугальскай каланіяльных імперый у Лацінскай Амерыцы. З якімі праблемамі сутыкнуліся новыя дзяржавы Лацінскай Амерыкі?

